

μους μεγάλα δι' αὐτῶν ἀπεργάσθη. τῶν Πελοποννησίων κρατεῖς, τῶν Λακεδαιμονίων ἄρχεις. οἱ ὑπὸ Λυκούργου καὶ τῆς ἐκείνου νομοθεσίας, ὡς οἶδας, ἐκ παιδὸς γυμναζόμενοι τὴν Περσῶν ἐν μὲν Πλαταιαῖς ἐκ παρατάξεως κατηγωνίσαντο δύναμιν, ἐν δὲ Ἀσίᾳ μετ' Ἀγησιλάου διαβάντες εὐαρίθμητοι μετὰ 5 μεγάλου φρονήματος ἐτροπήσαντο. ὢν εἰς ἀνὴρ Ξάνθιππος, στρατηγὸς Καρχηδονίοις πεμφθεὶς, τὴν Ῥωμαίων ἀκμάζουσαν τότε συνέτριψε δύναμιν, καίτοι στρατηγοῦ αὐτῶν ἡγουμένου, τοῦ καρτερικωτάτου καὶ δικαιοτάτου ἀνδρῶν, Μάρκου Ἀτιλίου· ἄλλος αὖ Γούλιππος ἐν Σικελίᾳ τὸν ἀναρίθμητον Ἀθηναίων στόλον ἠφάνισεν· Βρασιδάς Χαλκιδεῖς, Ἀγησίλαος Αἰγυπτίους, 10 Λύσανδρος καὶ Καλλικρατίδας, ἄλλος ἄλλους τῶν ἐπικαλεσαμένων αὐτοὺς διεσώσαντο. οἱ Ἀθηναῖοις, πλεῖστον τῶν τότε δυναμένοις ἀνθρώπων, ὡς δεσπότης δούλοις ἐπέταττον. μετὰ τούτων ἡσκημένων καὶ γεγυμνασμένων παραταττόμενος καὶ αὐτὸς οὐδὲν ὅτι τῶν μεγάλων οὐ κατορθώσεις, τὴν Εὐρώπην ἐλευθερώσεις. τούτου γεγενημένου ἄλλος Ἀγησίλαος νέος μετὰ τῶν 15 νέων Λακεδαιμονίων, οὗς αὐτὸς ἀναπλάσεις, ἐπὶ τὴν Ἀσίαν διαβήσῃ τὴν πατρικὴν ἀποληψόμενος πᾶσαν ἀρχήν.

Οὐ δεῖ τὴν νῦν οὐσάν σοι καταφρονεῖν δύναμιν, οὐδ' ἀπελπίζειν τὰ μείζω. 8. οὐδὲν τῶν εἰς μέγα προβάντων δυνάμεως εὐθύς ἐξ ἀρχῆς μέγα ἦν ἢ εἰς μέγα προκέκοφεν, ἀλλ' ὥσπερ ταῖς τῶν ζώων γενέσασιν, οὕτω δὲ καὶ τοῖς πράγμασιν ἀρχὴν, αὐξήσιν καὶ τελευτὴν ἔδωκεν ὁ Θεός. ἀπὸ μικροῦ πάντα ἡργμένα, 20 μᾶλλον δ' ἀπὸ τοῦ μηδενὸς εἰς τὸ εἶναι στρωτόν παρηγμένα, εἶτα κατὰ μικρὸν εἰς ὅσον ἐνῆν ἠϋξήται τε καὶ ἐπέδωκεν. μνήσθητι Ἀλεξάνδρου, καὶ ἀπὸ πόσης ἡργμένος δυνάμεως ἐς ὅσον προκέκοφε. μὴ ἐπιλάθῃ τοῦ Κύρου, καὶ οἷς ἐκεῖνος M 269^v ἐπιτηδεύμασιν ἐκ μικρᾶς, ταπεινῆς τε καὶ δουλείας πάντων κρατοῦσαν τὴν 25 πατρίδα ἐπέδειξεν. αὐτὴ δὲ αὕτη ἡ πρεσβυτέρα Ῥώμη, ὅθεν σοι ταῦτα γράφω, οὐκ ὀλίγοις καὶ ἀγενέσιν ἐξ ἀρχῆς πολίταις, ποιμέσι τε καὶ λησταῖς οἰκισθεῖσα, ἐπὶ τὰ τῆς οἰκουμένης ἔσχατα τὴν ἡγεμονίαν ὠρίσατο; ὁ δὲ Σπαρτάκειος πόλεμος οὐκ ἀπὸ ἐβδομήκοντα ἡργμένος ἀνθρώπων ἐς πολλὰς ἠϋξήται μυριάδας καὶ τὴν γῆς καὶ θαλάττης ἄρχουσαν Ῥώμην ἐς τὸν περὶ ψυχῆς περιέστησε 30 κίνδυνον; ἀλλὰ τί μοι τῶν παλαιῶν; ὁ μὲν Τεμίρ ἐκεῖνος, ἀπὸ ληστοῦ καὶ νομάδος τῆς Περσῶν ἐπικρατήσας ἀρχῆς, ἐξήκοντα μυριάσι στρατοῦ — εἰσι δ' οἱ φασὶ καὶ ἑκατόν — κατὰ πάσης ἤλασεν Ἀσίας τε καὶ Συρίας καὶ τῶν παρακειμένων ἡμῖν Τούρκων πάντα κατακλύσας ὥσπερ τι βίαιον ῥεῦμα. αὐτοὶ δὲ οὗτοι οἱ νῦν ἡμῖν φεῦ ἐπιτάττοντες Τοῦρκοι, Ἕλλησι βάρβαροι, ἀπὸ σφόδρα 35 ὀλίγων καὶ τοῦ μηδενὸς τῇ ἡμετέρᾳ ἐπὶ τοσοῦτον ἠϋξήνται ἀμελείᾳ τε καὶ ῥαστώνῃ.

Φύσιν ἔχει πάντα τὰ πράγματα, θειότατε δέσποτα, ἐπιμελείᾳ μὲν καὶ 9. μελέτῃ καὶ εὐνομίᾳ αὐξέσθαι τε καὶ ἐπιδιδόναι, τοῖς δ' ἐναντίοις ἀπομαραίνεσθαι τε καὶ σβέννυσθαι. ταῦτα μᾶλλον ἐμοῦ οἶδας· ταῦτα παντός εἰσιν ἀλη-

5 ἐτροπήσαντο M ἐτροπώσαντο L | 8 ἀνδρῶν] ἀνθρώπων L | 8 Ἀτιλίου] Ἀττιλίου M | 10 K λικρατίδας *scripsi sec.* L Κρατίδης M | 11 τῶν *scripsi* τῶ M *item* L | 23 ἐπιλάθῃ M ἐπιλάθου *corr.* L | 24 δουλείας *scripsi* δούλης L] M? | 26 ἐξ ἀρχῆς *sec.* L ἐξαρχῆς M | 29 γῆς M γῆν L

θέστατα· ταῦτά σου δέομαι μελετᾶν ὁσήμεραι, ταῦτα μηδέποτ' ἐκβαλεῖν τῆς ψυχῆς.

10. Ἐπεὶ δ' ἄνευ εὐνομίας τε καὶ τῆς δεούσης ταῖς πόλεσι καταστάσεως τούτων οὐδὲν ὄφελος, μᾶλλον δ' οὐδὲ ταῦτ' ἂν γένοιτο, μὴ τῆς εὐνομίας ὡς τινος θεμελίου προκαταβληθέντος· καὶ τούτου φροντιεῖς μάλιστα πάντων. 5 καὶ τὰ μὲν πονηρὰ τῶν ἐθνῶν ἀφελῆ τε καὶ περικόψεις, ἀντεισάζεις δὲ τὰ χρηστότερα τε καὶ χρησιμώτερα, νόμους τιθέμενος, διατάγματα, ψηφίσματα συγγραφόμενος. οὔτε γὰρ αὐτὸς τῶν παλαιῶν ἐκείνων ἀνδρῶν καὶ ὅσοι δημιουργοὶ γεγένηντο νόμων χείρων τι εἴση βουλευθεῖς, οὔτε τὰ ἡμέτερα ἐλάττονος εἰ μὴ καὶ μείζονος ἐπανορθώσεως δέονται ἢ τὰ ἐκείνων. καίτοι καὶ αἱ νῦν 10 πανταχοῦ τῆς Ἰταλίας εἴτε ἀριστοκρατίαι, εἴτε δημοκρατίαι, εἴτε ἀπὸ τιμημάτων ἀρχαὶ ἐκάστωτ' ἐν τῷ καλοῦντι τῆς χρείας ἢ νέους τίθενται νόμους, ἐφ' ὅσον ἂν εἴη χρήσιμον διαρκέσοντα, ἢ τοὺς παρ' αὐτῶν ἤδη τεθέντας ὡς μηκέτι χρήσιμους ἀκυροῦσιν, ὡς ἂν αὐτοῖς πρὸς τὰ παρόντα συνοίσειν δόξειεν. οὐ γὰρ ἐπαινετέον ὥσπερ τό τινας ἐκ προχείρου τολμᾶν ἀκυροῦν, 15 μὴ μετὰ εὐλόγου τε καὶ εὐπροσώπου αἰτίας τε καὶ ἀνάγκης, οὕτως οὐδὲ τὴν σφοδρὰν ἐκείνην καὶ ἄλογον περὶ πάντα εὐλάβειαν, ἥ οὔτε τι τῶν κειμένων μετακινήσαι, οὔτε τῶν συνοισόντων οὐδὲν ἐκ νέου τολμῶμεν εἰσαγαγεῖν. τοῖς θείοις γὰρ τοῦτο μόνον νόμοις ἀποδοτέον, οἱ πρὸς πάντα καιρὸν τε καὶ πράγματα χρήσιμοι τέθεινται. τοὺς δὲ γε ἀνθρωπίνους νόμους πρὸς τὰ ἐκάστοτε 20 ἐνεστῶτα πράγματα καὶ τοὺς τότε καιροὺς ἀρμοζομένους, τῶν πραγμάτων μεταβαλομένων κάκεινους μεταβάλλεσθαι πάντως ἀνάγκη. καίτοι οἱ γε ἡμέτεροι νόμοι, καὶ οἷς τὸ ῥωμαϊκὸν ἅμα καὶ ἐλληνικὸν κέχρηται γένος, οὐδὲν ὅτι τῶν μετακινεῖσθαι δεόντων ἔχουσιν. ἀλλ' εἴ τι ἐλλεῖπόν ἐστι προσθετέον· καὶ τὰ πονηρὰ ἔθνη καὶ ἃ αὐτοὶ τῇ ἡμῶν αὐτῶν εἰσηγάγομεν βλακείᾳ καὶ 25 μοχθηρίᾳ, ἐκεῖνα ἀποκοπτέον· ἃ εἰ καὶ πάλαι ποτὲ φορητὰ ἦσαν, τοῦ γένους εὐδαιμονοῦντος καὶ μὴ πάνυ τοι πολλῆς δεομένου τῆς θεραπείας, ἀλλὰ καὶ τότε εἰ τούτων ἀπείχοντο, οὐκ ἂν εἰς τὰς δυστυχίας ἐξώκειλαν· καὶ νῦν ἀναγκαιότατα αὐτῶν ἀφεκτέον ἐστίν, εἴ γε μὴ μέλλοιμεν τέλεον ἀπολέσθαι, ἀλλὰ τὰ τε ὄντα σῶσαι, τὰ τε ἀπολωλότα ἐπανακαλέσασθαι. 30

11. Περικοπτέον τὴν ἐν χρυσῷ καὶ ἀργύρῳ, τὴν ἐν σηρικοῖς ἱματίοις καὶ διαχρύσοις, τοῦτο μὲν ἀνδρῶν, τοῦτο δὲ γυναικῶν, εἴτε ἐν κουλεοῖς, εἴτε ἐν ἐφιππείαις, εἴτε ἐν ὁποιοισδήποτε σκεύεσι πολυτέλειαν, τὴν ἐν πλήθει θεραπεινίδων, τὴν ἐν ταῖς τῶν φρενῶν ἐπιδόσεσιν ἀλογίαν, τὴν ἐν ἐορταῖς, τὴν ἐν γάμοις, τὴν ἐν ταφαῖς τε καὶ κήδεσι, τὴν ἐν οἰκοδομήμασι, τὴν ἐν τῇ λοιπῇ 35 διαίτῃ δαπάνην. οὕτω γὰρ ἂν οὐ προδοσίαν, οὐ δωροδοκίαν, οὐ μαλακίαν οὐδεμίαν φοβηθησόμεθα κακουργίας. γνώτωσαν ἀρετῇ τιμώμενοι, οὐ πλούτῳ οἱ ἄνθρωποι, μὴ πλουτίνδην, ἀλλ' ἀριστίνδην ἐπὶ τὰς ἀρχὰς ἐκλεγέσθωσαν, καὶ τὸ πρωτεῖον ἀρετῇ μετίτῳσαν, ὡς ἄλλης ἐτέρῳ πρὸς ἕτερον οὐκ οὔσης διαφορᾶς οὐδὲ ἀνισότητος, πλὴν ὅσῃν αἰσχυρῶν ψόγος ὀρίζει καὶ καλῶν ἐπαινος. 40

13 αὐτῶν M αὐτῇ L | 22 μεταβαλομένων M μεταβαλλομένων L | 25 αὐτῶν M] L om. | 26 ἐκεῖνα M ταῦτα L | 40 ὅσῃν M ὅσων L

πᾶσι τούτοις οἱ πρὶν νομοθέται ἐπέστησαν, πάντων ἐφρόντισαν. μηδεμιᾶ
 ἐξεῖναι ἢ πόρναις χρυσὸν φέρειν, μηδεμιᾶ καὶ τῇ εὐγενεστάτῃ, εἰ μὴ μεθύοι,
 πλείους μιᾶς θεραπαινίδας ἔπεσθαι ὁ παρὰ Θουρίοις γενόμενος νομοθέτης
 Ζάμολξις ἔθετο, καὶ τούτοις καὶ ἄλλοις ὁμοίοις τὴν πολυτέλειαν ὡς πορρω-
 5 τάτῳ ἀπήλασεν. οἶδας, οἷς Σόλων, οἷς ὁ Λυκοῦργος, οἷς ὁ Νουμᾶς νομοθετήμασί
 τε καὶ διατάγμασι τὴν φιλοχρηματίαν ἀνεῖλεν· οἷ γε καὶ τοῖς θεοῖς τὰς θυσίας
 ξυλίνοις καὶ πηλίνοις διωρίσαντο προσφέρεσθαι σκεύεσιν. οὐκ ἔστι πολλῶν
 δεομένους μὴ πολλὰ ἀμαρτάνειν, μὴ πολλοὺς ἀδικεῖν, μὴ πολλοὺς τὰ ὄντα
 ἀφαιρεῖν. ὧν ἐξ ἀνάγκης ἑκάτεροι, οἷ μὲν πενία συντετριμμένοι, οἷ δὲ βλακεία
 10 διατεθρυμμένοι εἰς οὐδὲν οὔτε ἑαυτοῖς οὔτε τοῖς κρατοῦσιν ὄλως εἰσὶ χρήσι-
 μοι καὶ προσέτι τῇ τοσαύτῃ πολυτελείᾳ μόλις ὀλιγίστοις πάμπλειστοι ἐξαρκοῦν-
 τες, οἷ μὲν ἀνδραπόδων οὐδὲν βελτίους εἰσίν, οἷ δὲ καὶ εἴ τι ἰσχύουσι, τῇ ὀλιγό-
 τητι ὅμως οὐδὲν ὅτι καὶ ἄξιον λόγου διαπράξασθαι ἔχουσιν. ὡς ἂν οὖν καὶ
 πλείστους ἅμα καὶ ἀρίστους τοὺς αὐτοὺς ἔχοις. μεγάλου σοι ἀγῶνος, μεγάλης
 15 ἐπιμελείας δεήσει. μνήσθητι τῆς περὶ τὸ νόμισμα Λυκούργου νομοθεσίας, καὶ
 ὡς μέχρι τοσοῦτου τὰ τῆς ἀρετῆς ἠϋξήσε Λακεδαιμονίοις, καὶ τῆς ἄλλης
 Ἑλλάδος ἐπρώτεον εὐνομία καὶ δόξη, μέχρις ἀργύρω καὶ χρυσῷ ἢ πόλις
 ἄβατος, καὶ ὡς ἅμα τε ὁ χρυσὸς καὶ ἄργυρος παρεισηφθάρη τῇ πόλει, καὶ
 τὸ τῆς πολιτείας ἐκείνης ἀκμαῖον ἠμβλύθη καὶ κατὰ μικρὸν παντελῶς
 20 ἀπερρῦθη.

Ταῦτα διὰ τοῦτο γέγραπται, διὰ τοῦτο ἀναγινώσκωμεν, ἵν' ὠφελώμεθα, 12.
 ἵν' ἐν καιροῖς ἀναγκαίοις μιμώμεθα, ἵν' ἐν νενοσηκόσι τοῖς πράγμασιν ἐκεῖθεν
 ἐκλεγώμεθα θεραπείαν. μᾶλλον ἐμοῦ ταῦτα καὶ τούτων ἔτι πλείω οἶδας,
 πολλὰ ἀναγνοὺς κἂν τῇ ψυχῇ παρακαταθέμενος. χρῶ τῷ θησαυρῷ· μιμήθητι
 25 ἃ τιμᾶς· ἔργασαι ἅπερ θαυμάζεις. εἰ μὴ πάντα δυνήσῃ μηδ' οὕτως εἰς αὐστηράν
 τε καὶ ἄκρατον ἀναγαγεῖν πολιτείαν, ἀλλ' οὐκ ὀλίγον τοῦ παντὸς κατορθώσεις
 ἀρξάμενος. ἡμερὸν τὴν φύσιν τὸ τῶν Ἑλλήνων ἐστὶ γένος, ἐπιμελητικὸν
 ἀρετῆς, μιμητικὸν τοῦ καλοῦ, φύσει γενναῖόν τε καὶ φιλότιμον, πρὸς πᾶσαν
 παιδείαν ἔτοιμόν τε καὶ πρόχειρον. ἀγαθοῦ μόνον δεῖ κορυφαίου καὶ διδα-
 30 σκάλου, οἷος αὐτὸς εἶ, καὶ πρὸς πάντα εὐθύς εὐπειθεῖς ἔψονται. εἴ τι γὰρ ἐν
 τούτοις τὰ νῦν ἀμαρτάνουσι, διὰ τοῦτο σφάλλονται, διότι κοινόν ἐστὶ τὸ κακὸν
 καὶ ταῦτα παρὰ τῷ γένει τιμᾶται. ἅτε οὖν μεγαλόφρονες καὶ τιμῆς ὀρεγόμε-
 νοι ἐκείνοις σχολάζουσι μὴ βουλόμενοι, οἷ πλείους δὲ γε καὶ μὴ δυνάμενοι,
 ἃ κακῶς μὲν, τιμᾶται δὲ ὅμως, ὡς ἐὰν αὐτοῖς, ἧτις ἡ ἀληθῆς ἐστὶ τιμῆ, ἐν
 35 λόγῳ δειχθεῖη — ἴσασι γὰρ φρονήσει κεκοσμημένοι — ἀλλ' (εἰ) ἔργῳ φανείη,
 παρὰ πρώτων αὐτῶν τῶν κρατούντων μελετωμένη, ῥᾶστα πάντες ἀκολου-
 θήσουσι. πολλοὺς γὰρ ἐγὼ τῶν ἐν τέλει καὶ λόγου ἀξίων ἀχθομένους μὲν
 ἐφ' οἷς πράττουσιν οἶδα καὶ σφᾶς μεμφομένους, διὰ δὲ τὴν κοινήν ὅμως κακο-
 πολιτείαν, ἃ μὴ σφόδρα βούλονται, πράττοντας.

1 νομοθέται M νομοθέτας L | 3 θεραπαινίδας M θεραπαινίδος L | 6 ἀνεῖλεν M
 ἀνεῖλον L | 10 διατεθρυμμένοι scripsi sec. L διατεθριμμένοι M | 21 ἀναγινώσκωμεν
 scripsi cum L ἀναγινώσκωμεν M | 21 ἵν' M ἵνα L | 24 κἂν M καὶ L | χρῶ] χρῶ L |
 35 ἀλλ' (εἰ) ἔργῳ] ἀλλ' ἔργῳ M ἀλλ' εἰ ἔργῳ L

13. Σὸν οὖν ἐστὶν ἡγεμονικώτατε ἄνερ, κανόνας αὐτοῖς βίου καὶ στάθμην παραδόντα, τὴν εὐνομωτάτην Λακεδαιμονίων πολιτείαν ἐπανασώσασθαι. καὶ γάρ, εἰ μὴ φιλόσοφος γεγονὼς ἐβασίλευσας, ἀλλὰ βασιλεὺς ὢν ἐφιλοσόφεις τε καὶ φιλοσοφῶν οὐ πάντη. διὸ τὸ μὲν τοῖς πολεμικοῖς, τὸ δὲ τοῖς εἰρηνικοῖς
 M 270^v καὶ πολιτικοῖς πολιτεύμασι, τὴν θρυλλουμένην ἐκείνην εὐδαιμονίαν ἀποδώσεις 5
 ταῖς πόλεσι καὶ τὸ ἀίδιον ὄνομά τε καὶ εὐκλειαν ἔξεις καὶ ζήσεις παρὰ τῇ μνήμῃ τῶν ὀψιγόνων ἀνθρώπων ἀθάνατος, οὐδὲ συναποθανεῖται σου τῷ σώματι ἢ φήμῃ τε καὶ τὸ ὄνομα ὡς τῶν πλείστων βασιλέων τε καὶ ἀρχόντων, ἀλλὰ τῇ νῦν εὐφημίᾳ ἀνάλογον καὶ τὴν μετὰ θάνατον εὐκλειαν ἔξεις, ἃ παν-
 τὸς ἀργύρου τε καὶ χρυσοῦ πρότερα ποιεῖσθαι ἀνάγκη. τίνα γὰρ οἶει περὶ 10
 σοῦ τὰ νῦν λέγεσθαι καὶ τίνα περὶ σοῦ τοὺς ἀνθρώπους δοξάζειν; τοιαῦτα τῷ ὄντι καὶ τοσαῦτά εἰσιν, ὡς μεγάλης ἀγρυπνίας καὶ πόνων σοι δεῖν ταῖς αὐτῶν ὑπολήψεσιν ἀποδοῦναι τὰ ἔργα συμβαίνοντα, καὶ μάλιστα νῦν, ὅτε δυνάμεως καὶ τόπου ἐπικαίρου ἐπιλαβομένου σου οὐκ ἔτι ἐν ἐλπίσι τὰ σὰ ὡς καὶ πρό-
 τερον ἦσαν, ἀλλ' ἤδη πάντες τὰ ἔργα ἐκδέχονται καὶ ταῖς αὐτῶν ἐλπίσιν ἀπαι- 15
 τοῦσι τὰς πράξεις ἀναλογούσας. καίτοι τί μεῖζον ἂν ἤτησας ἐνταῦθα παρὰ Θεοῦ ἀγαθὸν ἢ τοιαύτην περὶ σοῦ τῶν ἀνθρώπων φήμην κατασκευασθῆναι; τοῦτο γὰρ σε ποθεινὸν τοῖς οἰκείοις, τοῦτο φοβερὸν πολεμίοις ἐργάσεται· τοῦτο τὰ ἡμῶν μὲν αὐξήσει, ἐλαττώσει δὲ τὰ ἐχθρῶν· τοῦτό σε ἀμείωτον ἀνάγκη δια-
 τηρεῖν καὶ παντὶ τρόπῳ αὐξῆσαι τε καὶ πολλαπλασιάζειν πειρᾶσθαι. δόξαις καὶ 20
 ὑπολήψεσιν ὡς τὰ πολλὰ τὸ τῶν ἀνθρώπων ἄγεται τε καὶ φέρεται γένος, καὶ ταῖς θαυμασταῖς ταύταις ἢ καταβαλλόμενοι καὶ πληττόμενοι τὴν ψυχὴν φήμαις οὐδ' ἀντιβλέψαι τολμῶσιν, ἢ θαυμάζοντες, ὡς θεῖόν τινα καὶ ὑπὲρ ἀνθρώπων οἶονται τὸν περὶ οὗ ταῦτα λέγεται. ὅθεν πολέμοιό τε αὐτῷ ὑπεξίσταν-
 ται πάντες, οἳ τε οἰκεῖοι μετ' εὐκοσμίας ἐν ἅπασιν εἴκουσιν. διὸ καὶ τῶν μὲν 25
 νομοθετῶν οὐκ ὀλίγοι θεῶν ὁμιλίας καὶ συνουσίας, τῶν δὲ στρατηγῶν οἱ μάλιστα διαβόητοι συγγενείας αὐτῶν ἑαυτοῖς ὑπεκρίναντό τε καὶ διεφήμισαν, καὶ τούτοις οἱ μὲν τὴν ἡγεμονίαν, οἱ δὲ τὴν νομοθεσίαν ἐπλάτυνάν τε καὶ ἐβεβαίωσαν. ταύτην οὖν ἐκεῖνοι τὴν περὶ ἑαυτῶν δόξαν, καίτοι μὴ ἀληθῆ οὔσαν, συνέχειν τε καὶ αὐξῆσαι πάντα μηχανώμενοι τρόπον, πειθέτωσαν καὶ σὲ τὴν 30
 περὶ σοῦ δόξαν καὶ οὐ μεγάλην μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀληθῆ τῶν ἀνθρώπων ὑπό-
 ληψιν κραταιοῦν τε καὶ βεβαιοῦν καὶ πολλαπλασιάζειν πειρᾶσθαι, ὡς τούτου μεῖζον οὐκ ἂν πρὸς τὰ μέλλοντα ἐφόδιον ἔξοντα.
14. Περὶ γε μὴν τὴν σῆς χώρας ἐπιμέλειάν τε καὶ τὴν τῶν καρπῶν φυλακὴν καὶ τῶν μὲν περιττῶν ἐξαγωγὴν καὶ διάθεσιν τῶν δ' ἀναγκαίων τε καὶ 35
 οὐ πάνυ ἀφθόνων συντήρησιν ἀντεισαγωγὴν τε τῶν ἐλλειπόντων, τὰ μάλιστα μὲν ἀναγκαιοτάτην οὔσαν, κακῶς δὲ καὶ αὐτὴν ἔχουσαν, φροντήσεις, ὡς οἶμαι, ἀξίως καὶ τὴν τοῦ σίτου μάλιστα κωλύσεις ἐξαγωγὴν· καὶ ἢ περὶ ταῦτα, ὡς οὐκ ὠφελεν, ἀνταξία τηρεῖται, ἢ πεινώσι μὲν οἱ ἡμέτεροι, ἐμπιπλῶνται δὲ οἱ ἀλλότριοι, ταύτην ὡς βλαβερὰν διαλύσεις. καὶ τοῦτο γὰρ οὐδεμία ἐστὶν οὕτω 40
 σμικρὰ πόλις ἐν Ἰταλίᾳ, οὐδεὶς οὕτως ἀσθενῆς ἀρχῶν καὶ ταπεινός, ὡς μὴ

φυλάττειν ἐν τῇ ἰδίᾳ ἀρχῇ δεῖσαν. καίτοι τί λέγω τὸν σῖτον οὕτως ἀναγκαιότατον ὄντα, καὶ οὐ ἄνευ ζῆν οὐκ ἔστι; τὰς τέχνας αὐτάς, καὶ τούτων οὐ τὰς πρὸς τἀναγκαῖα, πρὸς δὲ διαγωγὴν ἢ χρηματισμὸν μόνον φερούσας ὀρώμεν μετὰ πόσης ἐπιμελείας παραφυλάττουσιν ἕκαστοι καὶ ὥστε μὴ ἑτέροις δια-
5 δοθῆναι οὐδέν, ὅτι οὐ μηχανῶνται. ἡμεῖς δὲ αὐτοὶ ἐνίοτε λιμώττοντες τὸν σῖτον τῷ βουλομένῳ παντὶ συγχωροῦμεν ἀλογίστως ἐξάγειν.

Ἐπὶ τούτοις καὶ τὸ χρῆμα τῶν λόγων, ᾧ μόνῳ τῶν θηρίων ἄνθρωπος 15. διαφέρει καὶ τῶν βαρβάρων Ἕλληνες διακρίνονται, ἐν οἷς ποτε τὸ ἡμέτερον ἥκμακε γένος, καὶ ὧν πᾶσα ἐπιστήμη καὶ γνῶσις καὶ τέχνη ἐβλάστησέ τε καὶ
10 ἤνθησεν, ἀποδώσεις αὐθις τῷ γένει, θειότατε δέσποτα, καὶ οὐκ ἀνέζη τοσαύτη ἀλογία συνέχεσθαι, ὡς ἀπαιδεύτους καὶ ἀμαθεῖς παρὰ τοῖς ἄλλοις νομίζεσθαι, καὶ ταῦτα τοῖς παρ' ἡμῶν πάντα παραλαβοῦσιν, καὶ διδασκάλων μὲν ἐκείνους οἶεσθαι χῶραν, ἡμῶν δὲ μαθητῶν δεῖν ἐπέχειν, κάκείνους μὲν ἐκ τοῦ ὑπερέχοντος ὡσπερ νομοθετεῖν, ἡμᾶς δὲ αἷς ἀνδράποδα ἔπεσθαι, καὶ ταῦτα οὐκ
15 ἀρχηγούς μόνον καὶ εὐρετάς, ἀλλ' ἤδη καὶ τελειωτάς πάσης σοφίας γεγενημένους, μάρτυσιν αὐτοῖς τούτοις τοῖς νῦν κατεπαιρομένοις ἡμῶν. μικροῖς τόνοις, οὐ πολλοῖς ἀναλώμασιν ἀπολωλότας ἀνακαλέσῃ τοὺς λόγους, τὴν σοφίαν ἐπανασώσῃ τῷ γένει· μεγάλης γὰρ εὐφυΐας, ὀξείας εἰσὶν ἔτι καὶ νῦν διανοίας οἱ ἡμέτεροι νέοι, ὥστε, εἰ κατὰ τρόπον διδάσκοντο, μεγάλη ἐλπίς αὐτοῦς ἐν βραχεῖ M 271
20 ἐπιδώσειν εἰς μέγα σοφίας. διδάσκοντο δ' ἂν ὡς δεῖ, εἰ τοὺς τε παρὰ Λατίνοις τῶν ἡμετέρων δεδιδαγμένους διδασκάλους τις αὐτοῖς ἐπιστήσειεν — εἰσὶ δ' οὗτοι πολλοὶ τε καὶ καλοὶ νεανῖαι — ἄλλους τε ἐπίτηδες εἰς Ἰταλίαν πέμψας διδάξαιτο, εἶτα ἐπανελθόντων εἰς τὴν πατρίδα, δι' αὐτῶν καὶ τοὺς ἄλλους παιδεύσειεν. παρὰ γὰρ Λατίνων τὴν ποτε φεῦ ἡμετέραν παραλαβόντες σοφίαν
25 ἢ καὶ ληψόμενοι, καὶ οὕτω παραλαβόντες, ὡς αὐτοὶ ποτε οἱ ἡμέτεροι αὐτὴν παρεδίδουν, ἱκανοὶ εἰσι καὶ ἄλλους διδάξαι καὶ ὁμοίους ἀποτελέσαι, ὥστ' οὐκ ἐν πολλῷ τοὺς παραδόντας νικῆσαι. οὐ δεῖ δ' αἰσχύνῃ τὴν τοῦ καλοῦ τούτου θήραν ἀπολιπεῖν, ἐπεὶ, εἰ καὶ Λατῖνοι ἡσχύνθησαν παρ' Ἑλλήνων ἢ μὴ αὐτοὶ εἶχον παραλαβεῖν, οὐκ ἂν εἰς τόδε σοφίας προήχθησαν. ἡμεῖς δὲ οὐδὲ ἀλλό-
30 τριόν τι ληψόμεθα, ἀλλὰ τὰ αὐτῶν παρὰ τῶν ὀφειλόντων ἀποληψόμεθα· ὀφείλουσι γὰρ ὄντος τοῦ ἀπαιτοῦντος ἀποδοῦναι, ἢ μὴ ἀπέλαβον, ἀλλὰ ἔλαβον.

Οὐκ ἄδηλον δὲ ὡς τῶν λόγων ἐπανασταθέντων ἡμῖν καὶ αἰ ἐντεῦθεν 16. βλαστίσασαι τέχναι καὶ ὄσαι πρὸς τε τὸ ζῆν, πρὸς τε φυλακὴν ἢ ἄμυναν ἀναγκαῖαι, ὄσαι πρὸς τῆς σοφίας καὶ τῶν ἐν αὐτῇ διαβοητῶν γενομένων ἡμετέρων
35 τε καὶ Ἑλλήνων εὐρεθεῖσαι ἡμῖν παρεδόθησαν, αὐθις ἐπανελεύσονται πρὸς ἡμᾶς ἅμα μετὰ σοφίας, ὡσπερ ἀφ' ἡμῶν ἀπολομένη συναπώλοντο τῇ σοφίᾳ. ὧν ὅμως οὐκ ὀλίγαι παρὰ Λατίνοις ἔτι καὶ νῦν σώζονται.

Ἐπεὶ μέντοι κεχώρισται τῆς αἰσθήσεως ὁ λόγος καὶ ἡ ἀπὸ τῶν νοητῶν 17. ἐπὶ τὰ σωματικὰ τροπὴ τῶν τεχνῶν οὕτω διώκισται, ὡς διακεκριμένας δοκεῖν
40 ἀπ' ἀλλήλων, καὶ πολλοὺς τῶν λόγων ἐπιστήμονας ὄντας οὐδὲν εἰδέναι τῆς πράξεως, τοὺς δὲ πράττειν εἰδόντας καὶ κατὰ λόγον ποιοῦντας ἀγνοεῖν ὅμως

τόν λόγον, καλὸν ἂν εἶη καὶ τούτων ποιήσασθαι λόγον καὶ τινὰ ἐκλεξάμενον νέους εἰς Ἰταλίαν πέμψαι τῶν τεχνῶν μαθησομένους τὰς ἀναγκαίας. ἐπεὶ διὰ λόγου μὲν πρὸς ταῦτα ἐλθεῖν τῶν σπανιωτάτων τε καὶ μοναδικῶν, δι' αἰσθήσεως δὲ γε καὶ πράξεως ῥᾶστα τε καὶ οὐ πολλῷ χρόνῳ ἔστιν αὐτὰς διδαχθῆναι.

18. Αὐτίκα τὴν ὀργανικὴν τε καὶ μηχανικὴν, ἥ βάρη τε ἔλκεται καὶ καταφερο- 5 μένα ῥᾶστα πλήττει τε καὶ λεαίνει τὰ τούτων δεδόμενα, ξύλα πρίζεται αὐτομάτως, μύλωνες τάχιστα τε καὶ ὡς ἐνεστὶν ἐξύτατα κινουῦνται, οἳ τε φυσητῆρες τῶν ἐν χωνείαις καὶ διακρίσει τῶν μετάλλων ἄσκοι ἐντεινόμενοί τε καὶ ἀνιέμενοι, μηδεμιᾶς χειρὸς ὑπουργούσης, τὰ μέταλλα τῆς ἐνούσης μοχθηρᾶς τε καὶ γεώδους διακρίνουσιν ὕλης· τὴν τε ποίησιν τοῦ σιδήρου, οὕτω μὲν οὔσαν 10 χρήσιμον, οὕτω δὲ ἀναγκαίαν ἀνθρώποις, ὡς ἄνευ αὐτοῦ μὴ τὰ πολεμικά, μὴ τὰ εἰρηνικά τε καὶ πολιτικά δύνασθαι καλῶς ἔχειν, ἐνταῦθά τις ἂν εὐχερῶς καταμάθοι. ἤκουον δὲ καὶ τὴν Πελοπόννησον, καὶ μάλιστα τὰ περὶ τὴν Σπάρτην αὐτὴν εἶναι πλήρη μετάλλων σιδήρου, τούτου δὲ μόνου τῶν ἀναγκαίων αὐτὴν εἶδος φερομένην καὶ χρῆζειν ἐτέρωθεν. τὴν γε μὴν τῶν ὄπλων κατα- 15 σκευὴν τε καὶ παίησιν, τῶν τε φυλακτικῶν, τῶν τε ἀμυντηρίων, ὧν ἄνευ οὐκ ἂν τὰ πολεμικά καλῶς γίγνοιτο, καλῶς ποιήσεις σαυτῷ καὶ τοῖς Ἑλλησι περιποιησάμενος, καὶ μάλιστα εἰ σιδήρου μέταλλα ἐν τῇ χώρᾳ ἔχεις καὶ τοὺς τοῦτο ἐργασομένους προσκτήσῃ.
19. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὴν ναυπηγικὴν, ὅση τε περὶ τὰς μακρὰς καὶ τριήρεις, 20 ὅση τε περὶ τὰς φορτηγούς καὶ στρογγύλους καταγίνεται νῆας, ὧν πλείστην ἐν Πελοποννήσῳ καὶ καλλίστην ἔχετε ὕλην, ὡς τὰ μέγιστα ὠφελήσουσαν, οὐκ ἀπεικότως περὶ πλείστου ἠγήσῃ.
20. Ταύτας τέτταρας τέχνας, ἄριστε δέσποτα, μηχανικὴν, σιδηροποιητικὴν, ὀπλοιοποιητικὴν καὶ ναυπηγικὴν, ὡς ἀναγκαίας τε καὶ χρησίμους τοῖς εὖ 25 ζῆν ἐθέλουσιν, διὰ τεττάρων ἢ ὀκτῶ νέων ἐνταῦθα μετὰ τοῦ προσήκοντος τρόπου καὶ ὡς ἂν μὴ πολλοῖς εἶεν καταφανεῖς παραγενομένων ἐς Ἑλλάδος M 271^v μεταγαγεῖν δυνηθήσῃ καὶ δικαιώσεις τοῖς ἡμετέροις. εἰσὶ μέντοι καὶ ἄλλαι τέτταρες ἀξίαι λόγου, ἡ τοῦ ὕλιου, ἡ τῶν σηρικῶν, ἡ τῶν ἐξ ἐρίου ποίησις ἱματίων καὶ προσέτι ἡ τούτων ἀμφοτέρων βάρη, περὶ ὧν ὁμῶς, ὡς οὐ πρὸς 30 ἀνάγκην, ἀλλὰ πρὸς τρυφὴν καὶ διαγωγὴν μᾶλλον ἀνθρώποις ἐξευρημένων, οὐ πολὺν λόγον ποιῶμαι πρὸ τοῦ τῶν ἀναγκαίων τυχεῖν. ἰκανῶς ἔξει τὰ νῦν. ἐκείνας τὰς τέτταρας κτήσασθαι, περὶ ὧν σφόδρα σου δέομαι καὶ ἀντιβολῶ, τὸ πρόποντα λόγον ποιήσασθαι. ἀνερεύνησας τοίνυν καὶ πρῶτον καὶ ἀκριβῶς ἐξετάσας, εἶπερ ἔστιν ἀληθές, ὅπερ ἤκουσα πολλάκις, σιδήρου μέταλλα περὶ τὴν Σπάρτην 35 καὶ τὸ Ταῦγετον εὐρίσκεσθαι, δίδαξαι τὴν αὐτοῦ ποίησιν τοὺς ἰδίους, πρὸς Θεοῦ καὶ τῆς σῆς βασιλείας, νέους τινὰς μήτε παρηκμακότας μήτε σφόδρα ἀπαλούς, ἀλλὰ μέσους τινὰς, οἳ καὶ τὴν γλῶτταν μαθήσονται ὡς συνεῖναι τῶν λεγομένων, ἐνταῦθα ἐξαποστείλας, πρὸς δὲ οὐκ ὀλίγον καὶ ἡ ἐμὴ παρουσία ἐνταῦθα συνοίσει.

1 τινὰ M τινὰς L | ἐκλεξάμενον M ἐκλεξάμενος L | 5 ἥ M ἡ L | 6 πρίζεται M πρίζονται L | 8 τῶν μετάλλων M <τῶν> μετάλλων L | 10 γεώδους M ρεούσης L | 19 τοῦτο M τοῦτον L | 21 στρογγύλους M στρογγύλας L | 28 δικαιώσεις M διαδώσεις L

Ταῦτα μακρότερα μὲν ἢ κατ' ἐπιστολὴν εἶρηται, ἐπέκεινα δὲ ἴσως καὶ 21.
 παρὰ τὸ καθῆκον ἡμῖν, ὥστε καὶ δέδια, μὴ γέλωτα προσοφλήσω. ἀλλὰ τού-
 του πρῶτα μὲν τὴν σαυτοῦ φιλανθρωπίαν, ἥ πεποιδῶς οὕτω τοὺς λόγους
 ἐμήκυνα, ἔπειτα δὲ καὶ τὴν ἐμὴν περὶ τὸ γένος διαίθεσιν, δι' ἣν πάντων μὲν
 5 ἂν ἀνθρώπων ἐβουλόμην αὐτὸ βασιλεύειν, πάντων δὲ πάσαις ἀρεταῖς ὑπερ-
 ἔχειν, αἰτίαν ἡγοῦ. ἄλλως τε πολλῶν αὐτῷ καὶ σοὶ ὀφειλέτης ὑπάρχων, ἐπεὶ
 μὴ παρῶν ἄλλως ὑμῖν ὑπουργεῖν καὶ διακονεῖν ἔχω τὰ δυνατά, καίτοι μηδ' ἐν-
 ταῦθα ὑμῖν, εἰρήσθω δὲ σὺν Θεῷ ἀχρηστος ὢν ἡ ὑπάρξας, οἷς ὁμῶς δύναμαι
 λόγοις καὶ συμβουλαῖς, ἐκτίνω τι τοῦ χρέους, ὡς ἂν πλεῖστα δύνωμαι, καὶ
 10 μάλιστα εἰδῶς ἐκεῖνα λέγειν, ἃ ἐκ μακροῦ αὐτὸς διανοῆ καὶ διανοούμενος τελέσεις
 ποτέ, καὶ τελέσας ἀρίστην τε καὶ ἀκαταγώνιστον ἀπεργάσῃ σὺν Θεῷ πολι-
 τείαν. ὅτι μὲν γὰρ τῶν προειρημένων γενομένων ἀπάντων εὐδαιμονέστατος
 ἡμῖν βίος ὑπάρξει, οὐδεὶς ἀμφιβάλλει· ὅτι δὲ καὶ αὐτὸς ταῦτα ἐγκρίνεις καὶ
 πολλάκις ἀνελογίσω καὶ ἡδίστα ἂν πράξειας καιροῦ λαβόμενος, οὐδεὶς ἀγνοεῖ
 15 τῶν εἰδόντων σου τὰ φρονήματα. λείπεται τοίνυν ἡμᾶς μὲν μακρὰν ἐκ Θεοῦ
 σοι ζωὴν καὶ δύναμιν εὐχεσθαι, ἥ δυνηθήσῃ τελέσαι σου τὰ νοήματα, σὲ
 δ' ἐκεῖνον ἐπικαλεσάμενον παραστάτην πρὸς ἔργα χωρῆσαι, μηδὲν ταπεινὸν
 φρονοῦντα ἢ λογιζόμενον· ὅς σοι παρείη συνεργός, βοηθός καὶ συνέριθος καὶ
 μέγαν σε βασιλέα ἐπὶ γῆς καταστήσας, μετέπειτα καὶ τῆς ἑαυτοῦ μεταδόλη
 20 δόξης τε καὶ λαμπρότητος.

14. Bessarion Cardinalis

Capitulo, Canonicis et Capellanis

Ecclesiae Duodecim Apostolorum de Urbe.

Quoniam effrenata hominum cupiditas et noxius appetitus semper
 25 ad malum sua labilitate declinans, nisi sub iuris et rationis regula limi-
 tetur, prava quadam abusione et corruptela bene beateque vivendi
 iustum ordinem corrumpit, sicque passim divina pariter et humana
 instituta aequissima depereunt, idcirco volentes ad honorem et laudem
 altissimi omnium creatoris, apostolorum quoque Philippi et Jacobi,
 30 quorum corpora in eadem ecclesia recondita sunt, et aliorum aposto-
 lorum, sub quorum nominibus dicta ecclesia consecrata est, proque am-

21 *Suprascriptio*: Bessarion, miseratione divina SS. XII Apostolorum de Urbe presbyter cardinalis, dilectis nobis in Christo capitulo, canonicis et capellanis dictae ecclesiae salutem in Deo sempiternam.

Ep. 14. Mit diesem Schreiben ließ Bessarion dem Kapitel von XII Apostoli bald nach dessen Neuordnung durch Eugen IV am 19. Februar 1444 die neuen Statuten zugehen. Vgl. Band I 249 f.

Ausgabe nach dem Original im Archiv von XII Apostoli bei A. Bandini, De Vita et Rebus gestis Bessarionis Cardinalis Nicaeni Commentarius. Romae 1777. Appendix II p. 118 (fehlerhaft nachgedruckt bei Migne PG 161, Col. LXIV). Die Statuten ebenda p. 118—125 (Migne l. c. LXV—LXX).

Mohler, Kardinal Bessarion. III.

pliatione divini cultus respicere, ac etiam ex debito nostri tituli, quo eidem praesidentes ecclesiae ad id nos cognoscimus obligatos, infra-scriptas edidimus super reformatione praefatae ecclesiae ac ministrorum eius constitutiones et reformationes tam spiritualium quam temporalium. Ad eas igitur, filii dilecti, inclinate unanimiter aures vestras, 5 adhibite promptitudinis intellectum, colligentes seminum fructus, quos in agro vestrae devotionis providentia paterna conspergit, sic ea culturi studio diligenti, quod sparsa fructificent et operosi laboris speratam utilitatem conducant. Eas igitur huiusmodi constitutiones et ordinationes vobis et cuilibet vestrum sub poenis in iis constitutis obser-10 vari praecipimus et mandamus.

L 134^v**15. Beatissimo Patri Eugenio Papae IV**

Sanctissimo Maximoque Pontifici

Bessarion Cardinalis

Graecus, Basilicae Duodecim Apostolorum

Almaeque Sanctitati Suae Dicatissimus.

Cum cogitarem, pater sanctissime, quodnam tibi congruum offeram munus tum pro ista praeclarissima Latinorum atque Graecorum adeo per te tuosque labores, curas, opem impensamque ingentem unione perfecta, tum pro clementia atque inenarrabili benevolentia erga me 20 tua, nihil praestantius, nihil aptius, nihil profecto gratius tibi potui invenire, quam aliquid, quod ad nostram pertineat sanctam religionem, tibi offerre, cum ista omnia huiusce saeculi te neglexisse percepimus ac illa, quae sola permanent, desiderasse. Nam tu ille es, qui Christum ab ipsa secutus adolescentia es, tu qui a teneris, ut aiunt, unguiculis 25 mundum et omnia neglexisti mundana. Idcirco et merito non modo in hoc saeculo centuplum tibi praebuit Dominus, cum omnium patrem et principem <te> constituerit, sed certe et in futurum aeternam vitam possidere concedet, praesertim cum in hac quoque dignitate et evangelii praedicationis officio tantum profecisti, ut non mediocre incre-30 mentum et dilatationem habeat ecclesia Dei. Tu enim graecam illam

20 benevolentia F benivolentia L | 24 Christum L christianismum P | 26 neglexisti L negligisti P

Ep. 15. Ein Widmungsschreiben an Eugen IV zur Überreichung von Basiliius' Adversus Eunomium in der Übersetzung des Georgios Trapezuntios. Bemerkenswert ist noch seine Wertschätzung des Georgios. Das Schreiben stammt aus der Zeit von 1443—47.

Überlieferung: Florenz, Laur. Plut. 17. cod. lat. 31 fol. 134^v—136 (= L). Venedig, Cod. Marc. lat. 45. Rom, Cod. Urbinat. lat. 518, fol. 2—3^v. Paris, Bibl. Nat. Cod. lat. 1703, fol. 1—3 (= P). — Druckausgabe: H. Vast, Le Cardinal Bessarion, Paris 1878, p. 450—452.

praeclarissimam sapientissimamque nationem, unde omnis est ortus sapientiae fons, una cum Triballis, Illyriis, Flacchis ambobus, Sarmatis utrisque, Albanis, Iberis, Colchis, Cappadocibus, Pamphylis, Galatis necnon et aliis patriarchalibus sedibus multisque aliis amplissimis nationibus, quae omnes graecam sequebantur ecclesiam ritusque eius et caeremonias celebrabant, sanctae Romanae reconciliasti ecclesiae. Tu reduxisti Armenos per totum fere orbem diffusos ac sparsos. Jacobitarum gentes venerunt, ut fidei veritatem per te doceantur. Tu et excitasti Aethiopes, quorum innumerabilis numerus est atque inexpugnabile potentissimumque imperium, et adhuc vigilas, ut ad fidem catholicam eos allicias. E quibus ambobus, quantum in te est, nisi isti oculos claudant, non modicum fructum ecclesia Dei est habitura. Quis enarrabit aut quis numerabit vel laudes tuas vel res gestas? Cum ergo talem te ipsum, Eugeni, pater sanctissime, constitueris, qui merito vocatus Eugenius es, — nam eugenius nobilem graece significat et a stirpe ortum praeclara, — cumque despectione omnis terrenae nobilitatis nobilitatem caelestem sis assecutus, quod munus, nisi quod ad communem gregis tui utilitatem et catholicam fidem pertineat, tibi magis conveniat?

Talia vero iudico esse, quae ille noster beatus Basilius, spiritus tuba, instrumentum gratiarum, sapientiae pelagus, cognitionis terminus, quem nescio quo nomine quis digne posset appellare, adversus Eunomium impium ac etiam alia ad sanctum Amphilochium, Iconiensem episcopum, non absque inspiratione divina pro unigeniti ac spiritus sancti deitate conscripta volumina edidit, quae Nazianzenus ille magnus Gregorius merito igni comparat Sodomitico. Nam partim sententiarum gravitate, partim compositionis pulchritudine, et tum optimarum rationum inventionem, tum summa persuadendi virtute haereticorum linguas facile in cinerem redigunt. Cuius oratio cum tantam vim ac dignitatem possideat, ut difficile sit in lingua graeca gravius aliquid aut elegantius invenire, per hominem non modo paternae et graecae, sed etiam latinae linguae peritissimum, Georgium Trapezuntium, virum sane eloquentissimum ac disertissimum, tuaeque sanctitati deditum, feci transferri. Quae res ut fieret, idcirco dedi operam, quod et Latinorum generi, omni doctrina, omni virtute, omni sapientia ingenique splendore praedito, puto me fecisse gratissimum, qui quamvis Hilarium, Augustinum, Hieronymum, Leonem, Gregorium aliosque habeant beatissimos suos doctores, viros, qui doctrina et sanctitate tam naturae quam spiritus profunditates investigarunt, quos qui legunt, in caelo et in caelestibus conversari et quasi Dei audire videntur oracula, non

3 Iberis P Hiberis L | 3 Galatis P Galatbis L | 6 celebrabant L celebrant P
9 Aethiopes] Ethiopes L P

tamen satis habent, nisi etiam eos, qui similia ipsis sentierunt et eodem spiritu participarunt, in suam traductos possideant linguam. Et his, inquam, hoc existimo gratum fore et tuae beatitudini munus acceptum, qui pro clementia solita laeto animo filiorum tuorum, etsi minima sunt, munuscula accipis. Tantumque magis tibi gratius erit, 5 quantum hoc donum et Latinis accipere et mihi offerre congruum est; mihi quidem, quoniam magnam hinc de processione spiritus sancti utilitatem ad cognoscendam capessendamque fidei veritatem tum toto genere meo recepimus, cum de ista materia Latinis contendebamus; Latinis vero, non solum quod magna doctrina refertum est, verum 10 etiam quia pro ipsis, id est pro veritate pugnat. Nam in tertio sermone palam ex filio spiritus habere esse dicitur et a causa eius dependere. Per totumque librum multa et bona, quae ad eandem sententiam ducunt, dicta sunt. Accipias igitur, tu beatissime pater, qui Latinorum, qui Graecorum, qui omnium es caput Christianorum, praestantissimum 15 munus, tuaeque sanctitati conveniens, beatissimi patris Basilii, Caesareae Cappadociensis divini pastoris ac orbis terrarum illuminatoris atque doctoris, praeclarissima opera, haec quidem contra impium Eunomium illum, haec vero ad beatum Amphilochium decadem materia edita, quae quamvis per se sui auctoris dignitatem maxima 20 sint, mei tamen offerentis respectu tantaeque magnitudinis tuorum erga me meritorum minima iudicabuntur. Non enim ignoro, quantum sanctitas tua bene merita sit, clementissime pater.

16. Bessarion

Cardinalis Duodecim Apostolorum

Thomae de Sarzana

Sacrae Paginae Magistro Bene Merito Salutem.

P 95 Quamvis mihi numquam in mentem venerat beato Basilio editum in nativitate Domini nostri summa cum eloquentia ac gravitate sermonem, a me in primordio studiorum meorum latinis in litteris exer- 30

24 Bessarion] Vissarion P | 26 Sarzana] Serezana P

Ep. 16. Ein Widmungsschreiben an Thomas von Sarzana, den späteren Nikolaus V., dem er damit seine Übersetzung von Basilius' Homilie auf die Geburt des Herrn überreicht. Für die Abfassungszeit kommt als frühester terminus post quem das Jahr 1441 in Betracht, seitdem Bessarion sich an der römischen Kurie befand. Er mußte sich aber erst noch lateinische Kenntnisse erwerben und wird auch einige Zeit gebraucht haben, bis er diese Homilien übersetzen konnte. Terminus ante quem ist 1446; denn Thomas, der am 16. Dezember 1446 Kardinal wurde, wird hier noch als sacrae paginae magister betitelt.

Überlieferung: Paris, Bibl. Nat. Cod. lat. 1703, fol. 95 (= P). Erstmalige Ausgabe bei H. Vast, *Le Cardinal Bessarion*. Paris 1878, p. 452 s.

cendi ingenii mei causa e graeco translatum, ut tunc illa minima in his litteris suppeditabat scientia, in publicum promere, ne interpretis imperitia ac ignorantia admirabili illi doctrinae et auctoritate disertissimi doctoris imputetur, apud illos praesertim, qui nullam aut minimam sui notitiam habeant nec cognoscant, quo cum ornatu, quantove pondere omnia sua opera ter ille quaterque beatus in sua edidit lingua, ut tibi tamen gererem morem, viro tum doctrina atque scientia, tum etiam moribus cultissimo atque ornatissimo, mittere tibi eum decrevi, cum non possim tuae ferventi atque flagranti petitioni negare, ut aliqua ex parte laude dignam tuam exstinguam sitim ac insitam tibi inexhaustam aviditatem legendi, volvendique libros huius beatissimi patris possim implere, qui tam cupidus, tamque affectus illius existas operibus, ut nihil supra. Quae cum, ut soles, attente ac accurate summa cum admiratione perlegeris, velim ignoscas interpreti, si tam ornate in graeco compositum tam indiserte transtulit in latinum, cum certo me scias tum ob reverentiam atque devotionem, quam erga illum gero beatissimum patrem, hanc rem aggressum fuisse potius quam ob audaciam ac in me ipso confidentiam, tum etiam cum non edidissem in publicum, nisi tu contentione maxima petiisses.

17. Bessarionis Cardinalis Nicaeni

In novam Metaphysicorum Aristotelis Translationem
Ad Alphonsum Regem Aragonum et utriusque Siciliae
Praefatio.

Bessarion Alphonso, inclyto atque invictissimo regi, salutem. M 5
25 Magnum illum Alexandrum Macedonem, inclyte atque invictissime princeps, editionem metaphysicorum Aristotelis, quibus apprime eru-

18 cum] quum P | 20 *Suprascriptio sec. A*] M Z V Bessarionis episcopi Tusculani, Sanctae Romanae Ecclesiae cardinalis, in novam metaphysicorum Aristotelis translationem praefatio incipit feliciter ad Alphonsum, serenissimum atque illustrissimum principem Aragonum et utriusque Siciliae regem invictissimum | 24 Bessarion . . . salutem M V] A Z om. | 25 atque M A V et Z

Ep. 17. Bessarion widmet König Alfons von Neapel seine Übersetzung von Aristoteles' Metaphysik. Wichtig ist die Angabe, daß die Anregung zu dem Werk schon vor Nikolaus' V Plan zu einer neuen Übersetzung des Aristoteles von dem König ausgegangen ist.

Überlieferung: Venedig, Cod. Marc. lat. 490 (Zanetti); Class. X Cod. 94 (Valentinelli) chart. saec. XV; von Bessarion eigenhändig (= M); Cesena, Bibl. Malatesta Plut. IV Cod. 2.; Cues, Cod. 184 (aus dem Besitz des Kard. Nikolaus von Cues; fol. 102^v: *Istam translationem fecit rev. d. card. Nicenus, que non posset esse melior, et feci corrigi librum ex originali de manu eiusdem d. cardinalis 1453*); Escorial, Cod. lat. f. III 26, fol. 3. [Sign. ant. IV K. 17] (das Geschenkexemplar für König Alfons). —

ditus fuerat, iniquo animo tulisse memoria prodiderunt. Cuius rei rationem in litteris, quas ad praeceptorem suum Aristotelem dedit, facile expressit, quod scilicet doctrina ac sapientia potius quam armis viribusque anteire ceteros cupiebat, et quidem merito, cum illud hominis, hoc animalis, illud ingenii, hoc corporis sit virtus. Hunc tu, rex sapientissime, imitatus neque armis solum ac tot tantisque victoriis, quibus immortalē tibi gloriam comparasti, contentus litteris quoque modo divinis, modo gentilibus, et his cum ad sapientiam, tum ad eloquentiam conducentibus, non in pace solum, verum etiam in medio bellorum fervore incumbis, et ita incumbis, ut, cum summus in armis sis summumque in re militari locum teneas, dubium sit, quonam magis excellas huiusmodi rebus studentibus, armisne an scientia, potentia an sapientia. Cuius rei argumentum est, quod me, ut librum metaphysicorum Aristotelis tibi latinum facere efflagitasti, et ita efflagitasti, ut ego tanti principis tam honesto desiderio victus oblitus fuerim mei ipsius et tantam rem aggressus sim. Quam veteres aggressi Latini, quid fecerint, quoque modo in latinum verterint, aliorum sit iudicium. Ita certe verterunt, ut opus fuerit et sanctissimum ac clementissimum dominum Nicolaum V, pontificem maximum, qui omnis scientiae, omnis divinae humanaeque sapientiae doctissimus in apostolicam sedem conscendit, quique, ut loco et dignitate, ita philosophia, theologia et omni optimarum scientiarum genere principatum obtinet, viros eligere utriusque linguae peritos, qui omnes fere Aristotelis libros denuo in latinam verterent orationem, et maiestatem tuam ante illius in apostolicum tribunal assumptionem a nobis petere, ut hunc, de quo loquimur, librum latinum faceremus. Quem iam diu a me perfectum, tuae sacrae maiestati, rex inclyte, dedicavi. Hunc, qualiscumque erit, cum tua serenitas hilari vultu acceperit, non dubito ceteris quoque ob auctoritatem et dignitatem tuam, acceptum gratumque futurum. Vale feliciter, rex invictissime.

30

---

4 ceteros M A Z ceterorum V | 9 etiam M A Z et V | 17 in latinum M A V] Z om. in

Druckausgaben: Im Anhang zu Bessarionis In Calumniatorem Platonis. Venetiis apud Aldum 1503. 1516 (= A); A. M. Zanetti, Latina et Italica D. Marci Bibliotheca Codicum manuscriptorum. Venetiis 1741, p. 193 sq. (= Z); I. Valentinelli, Bibliotheca manuscripta ad S. Marcum Venetiarum. Codices manuscripti latini. Vol. IV. Venetiis 1871, p. 64—65 (= V).